DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-670-9-38

ВІДШКОДУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ В ІНВЕСТИЦІЙНОМУ АРБІТРАЖІ: ПІДРИВ КАХОВСЬКОЇ ГЕС

Махно Антон Олегович
аспірант кафедри приватного права факультету правничих наук,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
м. Київ, Україна

Розвиток правової системи України в умовах збройної агресії значною мірою визначається потребою відшкодувати завдану агресором шкоду. Ця потреба задає новий вектор розвитку правової системи і виводить українських суб'єктів господарювання на міжнародні механізми захисту. Вибір належного механізму для конкретного виду шкоди є практичним завданням, від якого залежить ефективність відшкодування загалом. Найвиразнішим прикладом такої шкоди став підрив 06 червня 2023 р. споруд Каховського гідровузла, що перебував під контролем рф понад рік, унаслідок чого було повністю зруйновано Каховську гідроелектростанцію ім. П. С. Непорожнього (далі – КГЕС). Заподіяна шкода має подвійну природу: знищено промисловий актив, тобто майно ПрАТ «Укргідроенерго», і водночас спричинено екологічну катастрофу. За спільною оцінкою Уряду України та Організації Об'єднаних Націй сукупні збитки сягнули близько 14 млрд дол. США, а довгостроковий екологічний вплив визначено найбільшим джерелом занепокоєння [1, с. 7]. Програма Організації Об'єднаних Націй з довкілля констатувала, що значна частина шкоди є незворотною [2, с. 60].

Ця подвійність порушує питання: чи здатний інвестиційний арбітраж бути механізмом відшкодування власне екологічної шкоди, а не лише вартості знищеного активу. Практичної гостроти йому надає стратегія ПрАТ «Укргідроенерго», що поєднує два механізми. Восени 2022 р. компанія звернулась до Європейського суду з прав людини щодо збитків, завданих її активам, а після підриву додатково поінформувала Суд про знищення КГЕС [3]. Паралельно у червні 2024 р. рф отримала від ПрАТ «Укргідроенерго» повідомлення про вирішення спору на підставі Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27 листопада 1998 р. (далі – Угода) [4], при цьому компанія оцінила вимоги приблизно у 2,5 млрд дол. США [5; 6]. Показово, що заявляються втрати, пов'язані з активом, а не екологічна шкода як така. Хоча Угоду припинено 27 січня 2025 р., частина 3 статті 14 Угоди зберігає захист інвестицій, здійснених до цієї дати, протягом десяти років.

Юрисдикційна доцільність такого позову спирається на попередню практику трибуналів за Угодою. У справі «*Everest Estate LLC та інші проти Російської Федерації*» трибунал визнав, що Угода поширює захист на інвестиції українських осіб на території під ефективним контролем рф, незалежно від питання суверенітету [7]. Питання правосуб'єктності державної компанії як «інвестора» теж слід вважати вирішеним: АТ «НАК "Нафтогаз України"» 12 квітня 2023 р. отримало остаточне рішення арбітражу за Угодою про стягнення понад 5 млрд дол. США з рф [8]. Нарешті, знищення енергетичних активів на окупованій території кваліфіковано як пряму незаконну експропріацію: 01 листопада 2023 р. у справі «*АТ "ДТЕК Крименерго" проти Російської Федерації*» трибунал присудив 207,8 млн дол. США [9].

Водночас постає обмеження, яке в українській доктрині щодо ситуації з КГЕС досі не проблематизовано. Стаття 12 Угоди поширює її дію лише на інвестиції, здійснені з 01 січня 1992 р., і саме на цій підставі Верховний суд Нідерландів 06 грудня 2024 р. підтвердив, що юрисдикція арбітражного трибуналу за Угодою охоплює виключно такі інвестиції [10]. Натомість КГЕС споруджено у 1950-х роках. Отже, момент здійснення інвестиції має бути прив'язаний до події після набрання чинності Угодою. Модель такої прив'язки дає справа «*ДТЕК Крименерго*», де трибунал визначив цим моментом дату набуття позивачем активів у 1995 р. [9]. Для ПрАТ «Укргідроенерго» відповідну роль можуть виконати створення 27 грудня 1994 р. державного підприємства «Дніпрогідроенерго», що стало правонаступником, зокрема, підприємства КГЕС, заснування у 1995 р. на його базі акціонерної компанії з оцінкою цілісного майнового комплексу та реорганізація у 2003-2004 рр. [11]. Потребуватиме доведення і ефективний контроль рф над Херсонщиною на момент підриву.

Проте ключове питання полягає в іншому: чи може бути відшкодована екологічна шкода, що виходить за межі вартості активу. Розвинена практика її кількісної оцінки сформувалась у зворотній процесуальній конфігурації, тобто в межах зустрічних позовів держави проти інвестора-забруднювача. У справі «*Burlington проти Еквадору*» трибунал зобов'язав інвестора сплатити державі близько 41,7 млн дол. США, з яких 39,2 млн – на відновлення довкілля [12], а у справі «*Perenco проти Еквадору*» присудив державі близько 54,4 млн дол. США на відновлення довкілля та інфраструктури [13]. Розмір відшкодування визначався через вартість відновлення довкілля, а підставою вимог – національне екологічне право, причому позивачем в усіх випадках виступала держава. Протилежний підхід, де екологічна шкода постає як втрата інвестора, є нетиповим. Зокрема, у справі «*Allard проти Барбадосу*» щодо знищення вартості екотуристичного активу вимоги

інвестора були відхилені через недоведеність екологічної деградації та причинного зв'язку [14].

Проведений аналіз дає підстави для таких висновків. По-перше, інвестиційний арбітраж за Угодою є юрисдикційно доступним механізмом щодо знищення КГЕС: статус державної компанії як позивача не є перешкодою, а кваліфікація знищення активу як прямої незаконної експропріації спирається на справу «*ДТЕК Крименерго*». Справжніми юрисдикційними викликами є обмеження статті 12 Угоди щодо походження активу до набрання чинності Угодою та доведення ефективного контролю рф над Херсонщиною.

По-друге, цей механізм має високі шанси на відшкодування вартості знищеного активу та втраченої вигоди, а його перевагою є виконуваність рішення, підтверджена практикою 2026 р. щодо відсутності в рф судового імунітету та збереження арешту активів у Нідерландах [15; 16]. Втім екологічна шкода у вигляді втрати екосистемних послуг, знищення біорізноманіття та транскордонних наслідків, що не має власника і ринкової вартості, залишається складним та невирішеним питанням.

По-третє, відшкодування екологічної катастрофи КГЕС потребує комплементарного застосування механізмів. Європейський суд з прав людини зберігає юрисдикцію щодо дій рф, вчинених до 16 вересня 2022 р., і поширює її на території під ефективним контролем рф, а тому залишається доступним для частини вимог ПрАТ «Укргідроенерго» щодо шкоди, завданої до цієї дати. Втім підрив 2023 р. перебуває поза його юрисдикцією. Функцію масового відшкодування, включно зі шкодою довкіллю, покликана виконати Міжнародна компенсаційна комісія для України, до Реєстру збитків якої постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2026 р. № 670 запроваджено подання заяв у категорії B3.1 «Екологічна шкода» [17]. Отже, потреби воєнного часу змінюють правову систему України і водночас виводять захист майнових прав на міжнародний рівень.

За підтримки Ukraine Future Leaders Research Scholarship

Література:

1. Post-Disaster Needs Assessment: Kakhovka Dam Disaster / Government of Ukraine, United Nations. 2023. URL: https://ukraine.un.org/en/download/145177/248860 (дата звернення: 15.09.2026).

2. Rapid Environmental Assessment of the Kakhovka Dam Breach, Ukraine / UNEP. Nairobi, 2023. URL: https://wedocs.unep.org/rest/api/core/bitstreams/d16d8f8a-ee13-463e-b051-448ddbf1577e/content (дата звернення: 15.09.2026).

3. Укргідроенерго додатково проінформувало ЄСПЛ про руйнування Каховської ГЕС. ПрАТ «Укргідроенерго». URL:

https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/ukrhidroenerho-dodatkovo-proinformuvalo-yespl-pro-ruynuvannya-kakhovskoyi-hes (дата звернення: 15.09.2026).

4. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27.11.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_101 (дата звернення: 15.09.2026).

5. Укргідроенерго розпочало процедуру інвестиційного арбітражу із російською федерацією. ПрАТ «Укргідроенерго». URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/ukrhidroenerho-rozpochalo-protseduru-investytsiynoho-arbitrazhu-iz-rosiyskoyu (дата звернення: 15.09.2026).

6. Підрив Каховської ГЕС: рік потому. ПрАТ «Укргідроенерго». URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/pidryv-kakhovskoyi-hes-rik-potomu (дата звернення: 15.09.2026).

7. Everest Estate LLC and Others v. The Russian Federation: Award, PCA Case No. 2015-36, 02.05.2018.

8. NJSC Naftogaz of Ukraine and Others v. The Russian Federation: Final Award, PCA Case No. 2017-16, 12.04.2023.

9. JSC DTEK Krymenergo v. The Russian Federation: Award, PCA Case No. 2018-41, 01.11.2023.

10. NJSC Naftogaz of Ukraine and Others v. The Russian Federation: Judgment of the Supreme Court of the Netherlands, 06.12.2024.

11. Історія компанії. ПрАТ «Укргідроенерго». URL: https://uhe.gov.ua/pro_kompaniyu/istoriya_kompaniyi (дата звернення: 15.09.2026).

12. Burlington Resources Inc. v. Republic of Ecuador: Decision on Counterclaims, ICSID Case No. ARB/08/5, 07.02.2017.

13. Perenco Ecuador Ltd. v. Republic of Ecuador: Award, ICSID Case No. ARB/08/6, 27.09.2019.

14. Peter A. Allard v. Government of Barbados: Award, PCA Case No. 2012-06, 27.06.2016.

15. JSC DTEK Krymenergo v. The Russian Federation: Judgment of the US Court of Appeals, DC Circuit, 13.02.2026.

16. JSC DTEK Krymenergo v. The Russian Federation: Judgment of the Court of Appeal of The Hague, 24.02.2026.

17. Про внесення змін до порядків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 р. № 365: постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2026 № 670. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2026-%D0%BF (дата звернення: 15.09.2026).